

ДОСЛІДЖЕННЯ

10.33124/hsuf.2020.12.01

Рената Ганинець

ПОВЕРТАЮЧИ ПАМ'ЯТЬ ДО ПЛАШУВА

Мета дослідження – продемонструвати трансформації меморіального простору Плашува від 1945 р. по сьогодні, аналізуючи пам'ятники та комеморативні практики, пов'язані з Плашувом. Дослідити як Плашув стає місцем пам'яті про Голокост у Кракові та дати оцінку ефективності відродження пам'яті про це місце.

Методологія роботи – меморіальний простір Плашува проаналізовано на основі інтерпретацій поняття «місце пам'яті» в контексті методології П'єра Нора. Розглянуто перетворення Плашува з «місця непам'яті» на «місце пам'яті».

Наукова новизна – полягає в комплексному аналізі меморіального ландшафту Плашува. У статті розглядаються пам'ятники, розташовані на території колишнього концентраційного табору як матеріальний символ, та комеморативні практики, пов'язані з Плашувом. Авторка досліджує яким чином відбувається функціонування цих символів в меморіальному, музейному та культурному просторі Кракова.

Висновки. Меморіальний простір Плашува почав формуватись у післявоєнний час, коли в різні роки з ініціатив окремих організацій, що представляють групи жертв концентраційного табору Плашув, з'явилися пам'ятники. Попри трагічну історію території та розміщені на ній пам'ятники, мешканці району використовують локацію для відпочинку. Це свідчить про те, що пам'ятники не розкривають повною мірою Плашув як місце, де відбувся Голокост. Зміни в сприйнятті Плашува розпочалися з 2002 р. із внесення території до реєстру пам'яток, що стимулювало проведення архітектурного конкурсу, який поставив питання про майбутнє цієї території. Історія Плашува та його сучасний стан стали темою декількох фотовиставок, що сприяло активізації зацікавлення історією та сучасністю Плашува як спеціалістів, так і широкої громадськості. З того часу декілька організацій присвячували Плашуву лекції, дискусії та виставки. Із 2017 р. Історичний музей міста Краків прийняв рішення меморіалізувати територію та власним прикладом заклав базу нового музею «Музей – Місце пам'яті Плашув». За останні декілька років комеморативні практики Плашува стали набагато інтенсивнішими, а зі створенням музею «Музей – Місце пам'яті Плашув» ця локація має

всі шанси поступово витіснити неналежні активності зі своєї території та перетворитись на місце пам'яті про Голокост у Кракові.

Ключові слова: Плашув, меморіалізація, місце пам'яті, Голокост.

Вступ

У кількох кілометрах від центру Кракова є місце колишнього концентраційного табору Плашув, яке не схоже на місце пам'яті. Місце, найбільш відоме завдяки оскарносною картині Стівена Спілберга «Список Шиндлера», у реальному житті виглядає як місце без пам'яті. Туристи з усього світу приїждять до Кракова не лише, щоб побачити перлину ЮНЕСКО, а й щоб відвідати єврейські місця, Казімеж з його синагогами та цвинтарями, фабрику Шиндлера та Аптеку під орлом. Проте ці туристи практично не відвідують самого Плашува, який зовсім недалеко від фабрики. Натомість, цікавлячись єврейською історією та Голокостом, туристи відвідують розташований на 70-кілометровій відстані від нього Аушвіц, який став основним місцем пам'яті про Голокост.

Територія колишнього табору здебільшого використовується як парк¹. Одразу при вході можна ознайомитися з історією місця, є інформаційні вказівники та кілька монументів, що вшановують пам'ять жертв. Але історія та меморіалізація в цьому місці дивним чином співіснують зі спортивними заходами, вигулами собак та всім, що відповідає функціям парку, але не місцю, де був концентраційний табір. Наразі, зважаючи на історію та розташування, це місце має потенціал стати меморіальним, та допомогти в такий спосіб місцевим жителям зрозуміти Голокост не лише як термін з історії, але як щось близьке до їхнього дому та життя. Понад 70 років після Голокосту питання про те, що означає Плашув та як його територія має бути меморіалізованою, залишається актуальним.

Історіографія питання

Науковці довгий час вивчали історичний контекст та перетворення колишніх нацистських концентраційних таборів на місця пам'яті. Наприклад, у «Розбитих просторах» М. Менг досліджує, як розвивались єврейські об'єкти в повоєнній Польщі та Німеччині. Автор зазначає, що «руїни ... навряд чи статичні; вони мають історію, яка змінюється, коли люди сприймають і поводяться з ними

¹ "Kraków – rezerwat przyrody Bonarka," *Odkryj Małopolskie.pl*, дата звернення 03 лютого, 2021, <http://www.odkryjmalopolske.pl/krakow-rezerwat-przyrody-bonarka.html>.

по-різному – нехтуючи, знищуючи, змінюючи, перетворюючи, зберігаючи, відновлюючи та повторно використовуючи їх»².

Дослідження «Географія пам'яті місця та ідентичності» Д. Дрозжевські³ аналізує, яким чином сліди пам'яті визнаються, зберігаються, забуваються та заперечуються як людьми, так і самим місцем. Автор дослідження зіставляє різні концепції співвідношення ландшафту та пам'яті й доходить висновку, що «завдяки відвідуванню пам'ятних місць відбувається одне з найпотужніших фізичних та емоційних контактів з візуальною та матеріальною культурою трагічної події».

Г. Маркузе⁴, досліджуючи колишні нацистські концтабори, класифікував їх відповідно до післявоєнного використання. Першою категорією була освіта, коли місцеве населення змушували відвідувати подібні місця з метою переконатися в правдивості фактів. Друга та третя категорії стосуються тих, хто залишився в таборі після його звільнення, адже табори використовувались для реабілітації тих, хто вижив або для ув'язнення нацистів до суду над ними. Четверта була зосереджена на активному збереженні елементів місця для вшанування пам'яті та майбутньої освітньої діяльності. П'ята категорія – забуті місця; Плашув був таким місцем до середини 1990-х рр. – до виходу картини «Список Шиндлера».

Стаття А. Чарлсворта «Куточок чужорідного поля, що назавжди належить Спілбергу» стосується культурного ландшафту та являє собою роздуми про три відвідування місця протягом 1993–1996 рр. Через їх безпосередню близькість у часі до зйомок фільму «Список Шиндлера» С. Спілберга відвідини допомагають зрозуміти, як картині вдалося вплинути на ландшафт місця⁵. В іншій статті «Меморіалізація та екологічні ландшафти місць Голокосту: випадки Плашува та Аушвіц-Біркенау» основна увага зосереджується на екологічному менеджменті кожного з місць та його впливу на відвідувачів⁶.

Стаття «Місця, що переслідують: впливита місця непам'яті» Р. Сендики описала Плашув як місце, в якому відчувається дискомфорт,

² Jordan L. Riggs, "Voices of Płaszów. The Impact of Schindler's List on a Former Concentration Camp," *Graduate Theses, Dissertations, and Problem Reports*, дата звернення 03 лютого, 2021, <https://researchrepository.wvu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=8836&context=etd>.

³ Riggs, "Voices of Płaszów."

⁴ Riggs, "Voices of Płaszów."

⁵ Andrew Charlesworth, *A corner of a foreign field that is forever Spielberg's: understanding the moral landscapes of the site of the former KL Płaszów* (Krakow, 2004), <https://www.semanticscholar.org/paper/A-corner-of-a-foreign-field-that-is-forever-the-of-Charlesworth/35acd5f717a5cf878b6401b4681e7a0a7dcdcbddc>.

⁶ Riggs, "Voices of Płaszów."

місце, в якому щось трапилось. Говорячи про Плашув, Р. Сендика використовує термін «немісце пам'яті», термін, який можна застосувати до покинутих та занедбаних місць, які зберігають за собою право на збереження пам'яті⁷. В іншій статті «Плашув або скандал: громадське життя місця колишнього концентраційного табору» авторка пише, що територія колишнього концентраційного табору привертає увагу громадськості, тільки коли виникає скандал, на кшталт «собака викопала людський череп» або «поліція розшукує вандалів, які знищили пам'ятник». Подібні тривожні фрази на деякий час привертають увагу громадськості до Плашува. Типовою рисою скандалу є його короткочасність. Якщо думати про Плашув у контексті скандалу, це спрощує ситуацію та заважає побачити багатошаровість проблеми. Авторка прагне реконцептуалізувати «скандальність» цієї території, шукаючи шлях перенаправлення наших фокусів⁸.

Теоретичні підходи

Р. Сендика ставить питання, чим є «місця непам'яті», адже часто їх важко відрізнити від навколишнього середовища, вони не позначені символами чи руїнами, їх закриває природа, трансформує та не дозволяє відвідувачам бачити їхнє минуле. На думку К. Ланцмана, автора терміна, неможливо уявити Голокост, не перебуваючи в місцях, пов'язаних з ним. Концепція «місць непам'яті» – покинутих та не позначених символами місць знищення, які не служать ані місцевій громаді, ані жодній іншій як меморіальний об'єкт, робить їх протилежними до «місць пам'яті». «Місця попри все» – таким терміном Д. Хуберман запропонував замінити негативний термін К. Ланцмана та поставити питання: чому ці «місця попри все» є важливими? Адже вони активно присутні в житті людей, які проживають поряд, у такий спосіб, що їх оминають, не називають, не позначають, не забудовують, – це місця табу. Пам'ять про них не на рівні матеріальної культури – вони не позначені символами, імовірніше такі способи їх заперечення, як засмічення чи вандалізм, пов'язані з ритуальними діями, призначені для табування місць, які наша культура пов'язує з катастрофами та смертю. Таких місць багато, і вони дуже різноманітні, наприклад, місця вбивств та поховань, що не були меморіалізованими, зруйновані будівлі. Вони можуть знаходитись

⁷ Roma Sendyka, "Miejsca, które straszą (afekty i nie-miejsca pamięci)," дата звернення 03 лютого, 2021, http://rcin.org.pl/Content/59511/WA248_78434_P-I-2524_sendyka-miejsca_o.pdf.

⁸ Roma Sendyka, "Płaszów, czyli skandalon. Społeczne życie miejsca po obozie," *Muzeum Historyczne Miasta Krakowa*, дата звернення 03 лютого, 2021, https://www.muzeumkrakowa.pl/images/upload/Płaszów_Odkrywanie.pdf.

в містах і у відкритому просторі, можуть бути великими чи малими. Вони мають афективну ауру, яку важко раціоналізувати та є джерелом певного дискомфорту для оточуючих, а їхня меморіалізація може стати загрозою для їх колективної ідентичності⁹. Ці місця не є місцями пам'яті через те, що громада не потребує і не хоче включати їх до власної пам'яті. Громада хоче забути такі місця.

Згідно з терміном П. Нора, «місця пам'яті» — це локуси, в яких «пам'ять кристалізується і знаходить свій притулок»¹⁰. Із цими символічними місцями люди пов'язують власні спогади, цінності та досвід. Оскільки традиція пам'яті в наш час зникає, суспільство відчуває свій обов'язок зберігати та примножувати свідчення. Основною функцією місць пам'яті є формувати уявлення спільнот про себе, власне минуле та цінності, допомогти подолати віддаленість минулого та теперішнього, повернути зв'язок з минулим. Місця пам'яті змінні за своєю природою, окремі значення можуть забуватися, пізніше — реактуалізовуватись або поринати в глибші шари менталітету. Якщо ж символи постійно використовуються, то вони мають властивість отримувати додаткові значення¹¹.

У статті на основі інтерпретації поняття «місце пам'яті» в контексті методології П'єра Нора проаналізовано меморіальний простір Плашува (передусім його символи — пам'ятники) та комеморативні практики, пов'язані з темою Плашува. Розглянуто перетворення Плашува з «місця непам'яті» на «місце пам'яті».

Історичний контекст

Планування табору розпочалося у червні—липні 1942 р. як наслідок масових депортацій з Краківського гетто до Белжця. А у жовтні 1942 р. стартувало будівництво. На той час на території Плашува вже перебував перший табір для євреїв, новий мав розміститись поряд, частково на території двох єврейських цвинтарів.

Табір складався із секцій: для німецького персоналу, чоловіків та жінок-в'язнів, робочі приміщення; кожна з них була поділена на євреїв та неєвреїв. У 1943 р. додатково було збудовано понад 100 бараків.

У жовтні 1942 р. під час акції у Краківському гетто 2 тис. в'язнів було відправлено до табору замість розстрілу. Згодом, під час ліквідації

⁹ Roma Sendyka, "Prism: Understanding Non-Sites of Memory," дата звернення 03 лютого, 2021, https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/11805/02_sendyka_prism.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

¹⁰ Світлана Набок, "Простір і пам'ять: на перехресті контекстів," дата звернення 03 лютого, 2021, https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/nabok_prostir.pdf.

¹¹ Набок, "Простір і пам'ять."

Краківського гетто в березні 1943 р., до табору відправили від 8 до 10 тис. в'язнів. Навесні 1943 р. Плашув був одним з найбільших таборів примусової праці на території окупованої Польщі¹.

До літа 1943 р. майже всі в'язні були євреями, проте поляків теж ув'язнювали за дрібні порушення. У другій половині 1943 р. для неєвреїв була збудована своя секція. Ця частина табору слугувала редукаційною для тих, кого нацисти вважали ненадійними. Невдовзі цей підрозділ збільшився з 1 тис. до 6 тис. осіб. Майже 10 тис. були ув'язнені під час Варшавського повстання 1944 р. Більшість з них були звільнені пізніше².

Порівняно з іншими таборами у Плашуві перебувала досить велика кількість єврейських жінок та дітей. Трансфери з Угорщини включали здебільшого жінок. Жінки та діти мали менші шанси вижити, оскільки більшість робіт були призначені для чоловіків.

Умови утримання в'язнів загалом були нелюдськими, проте залежали від місця та часу. Масові екзекуції та випадкове насильство офіцерів і наглядців, побиття — спонтанне чи у формі покарання, мали щоденний характер. Амон Гет, очільник табору, був сумновідомим прихильником індивідуальних вбивств³.

Плашув також функціонував як місце масових вбивств «місцевих» в'язнів та депортованих. Після акції в Краківському гетто в березні 1943 р. тіла 2 тис. євреїв були привезені та поховані на його території. Згодом під час акції в таборі у травні—липні 1943 р. щонайменше 250 євреїв були розстріляні, здебільшого жертвами ставали старі та хворі в'язні. У квітні 1943 р. 50 членів єврейської поліції були розстріляні. Масові екзекуції розпочалися з вересня 1943 р., одна з найбільших відбулась у лютому 1944 р., коли 20 осіб із краківської в'язниці було розстріляно. Згідно з підрахунками, 2 тис. неєвреїв (поляків) були розстріляні поблизу Плашува. До кінця 1944 р. навколо Плашува розташовано щонайменше 10 братських могил⁴.

Спротив був дуже ризикованою справою в таборі. А. Гет розстрілював 10 в'язнів за одного втікача.

У травні 1944 р. А. Гет отримав повідомлення, що приблизно 10 тис. євреїв мають бути доставлені до Плашува. Для звільнення місця він

¹ Dieter Pohl, "Plaszow, Encyclopedia of camps and ghettos 1933–1945," *United States Holocaust Memorial Museum* (2009): 861–875.

² Pohl, "Plaszow," 861–875.

³ "Plaszow – History and Overview," *Jewish Virtual Library*, дата звернення 03 лютого, 2021, <http://www.jewishvirtuallibrary.org/plaszow-history-and-overview>.

⁴ Pohl, "Plaszow," 861–875.

підготував депортації до Аушвіцу. За наказом А. Гета, 4 травня всі діти у таборі мали бути переведені до створеного дитячого садка, що виявилось приводом для їх депортації до Аушвіцу 15 травня. У той же час розпочалась «евакуація» з інших таборів до Плашува. У квітні та червні 1944 р. прибув транспорт із Дрогобича та Борислава. У липні привезли ув'язнених з інших таборів Краківського округу⁵.

У серпні–вересні 1944 р. табірне керівництво почало замітати сліди злочинів. Досі не встановлено, чи це було виконано в рамках «Операції 1005». Акція із замітання слідів тривала до середини жовтня та була виконана групою в'язнів табору. Найбільша евакуація табору розпочалась 6 серпня, до Аушвіцу були депортовані від 75 тис. до 80 тис. в'язнів⁶.

Станом на 1 січня 1945 р. у таборі продовжувало перебувати 453 чоловіки та 183 жінки, а також 87 охоронців. З початку радянської офензиви 14 січня керівництво віддало наказ «евакуувати» залишки табору, – 623 ув'язнених транспортувати до Аушвіцу. Лише 189 з них прибуло до Аушвіцу 17 січня, того ж дня Червона армія дійшла до Кракова.

Картковий індекс в'язнів був знищений, отже, можна лише припускати, яка кількість в'язнів пройшла через табір. Восени 1943 р. було близько 12 тис. ув'язнених; у липні 1944 р. – 17 тис.; у вересні 1944 р., на короткий час – до 25 тис. Загалом через табір пройшло, ймовірно, від 30 тис. до 50 тис. в'язнів, деякі лише на кілька днів. Приблизно половина в'язнів були неєвреями. Було вбито від 5 тис. до 8 тис. осіб, не враховуючи тих, кого транспортували до табору для негайного розстрілу. Напевно, більшість тих євреїв, які були евакуйовані з Плашува в 1944–1945 рр., загинули під час завершального періоду війни всередині району⁷.

Злочини в Кракові–Плашуві були предметом порівняно невеликих повоєнних процесів, найважливіші з яких мали відношення до А. Гета, котрого засудили до смертної кари та стратили.

Плашув, створений в 1942 р. як табір примусової праці, згодом у 1944 р. перетворений на концентраційний табір, ніколи не був повністю інтегрованим до стандартизованої системи концентраційних таборів через своє пізнє входження⁸.

⁵ Pohl, "Plaszow," 861–875.

⁶ Pohl, "Plaszow," 861–875.

⁷ Pohl, "Plaszow," 861–875.

⁸ Pohl, "Plaszow," 861–875.

Пам'ятники

На території Плашува є декілька пам'ятників, присвячених окремим групам жертв концентраційного табору. Меморіалізація розпочалась після завершення Другої світової війни, символи місця були зведені в різні часи представниками різних груп людей з різним баченням. Кожен з пам'ятників має свою історію і, ймовірно, вони ділять простір між собою, але не створюють єдиної пам'яті.

Головні пам'ятники зведені на місцях масових страт. Першим на цьому місці з'явився дерев'яний хрест, увінчаний колючим дротом (вересень–жовтень 1954 р.). На сучасній табличці викарбовано польською мовою: «На згадку про сотні поляків, страчених на цьому місці німецькими окупантами. Дай вічний спокій душам мучеників, дай Боже і нехай світить їм вічне світло». Візуально помітно, що таблиця на пам'ятнику змінювалась, але загальний зміст залишився тим самим. Пам'ятник вшановує знищення нацистами поляків, а хрест – християнський символ мучеництва. Хоча саме євреї становили більшість ув'язнених табору, проте немає жодної інформації чи натяку на етнічне походження найбільшої групи жертв, знищених у цьому місці. Пам'ятник справляє враження, що він був створений людьми, які пережили табір та хотіли вшанувати втрачених товаришів. Так само, як і в пострадянських країнах, у Польщі під час формування національного наративу євреїв часто виключали з національної історіографії.

Найвідомішим, найбільшим та найпомітнішим пам'ятником, що височіє в іншому місці розстрілів, є пам'ятник Жертвам фашизму. Він створений у 1964 р. польським архітектором Вітольдом Цецкевичем⁹. Монумент представляє п'ять постатей, які стоять у ряд. Їхні голови притиснуті каменем, який розколюється на рівні грудей і перетворюється на щілину, складається враження, нібито їхні серця вирвані з тіла. Напис на пам'ятнику: «На честь мучеників, вбитих нацистським геноцидом у 1943–1945 рр.». Монумент був спробою вшанувати пам'ять усіх національних груп (євреїв, поляків та угорців), не конкретизуючи жодну. Він зводився в той час, коли Польща перебувала під впливом Радянського Союзу, що амбівалентно ставився до пам'яті про Голокост. Тому всі мученики біля пам'ятника схожі одне на одного; вони рівні й не мають національностей.

У той же час з'явився вертикальний обеліск із зображенням менини та епітафією з написами польською та івритом: «Тут, у 1943–1945 роках, було замучено, вбито та перетворено на попіл кілька

⁹ "Witold Ceckiewicz," *Architectuur*, дата звернення 03 лютого, 2021, <http://architectuur.com/architect/witold-ceckiewicz>.

десять тисяч євреїв, привезених сюди з усієї Польщі та Угорщини. Ми не знаємо імен вбитих. Замінімо їх одним словом – Євреї. На цьому місці були скоєні тяжкі злочини. Людська мова не знає жодного слова, щоб описати цю жорстокість, звірство, нещадність і безсердечність. Замінімо це одним словом – Нацизм». Євреї, які пережили нацистський геноцид, віддають данину тим, хто був вбитий. Пам'ятник, встановлений єврейською громадою Кракова, навпаки, називає жертв. Напис польською мовою та івритом розрахований на ширшу аудиторію. Цей пам'ятник позначає територію як місце пам'яті євреїв. Сам обеліск розміщений на тлі пам'ятника Жертвам фашизму, ніби називаючи імена жертв, які останній замовчує.

Наступний горизонтальний обеліск, більш схожий на надгробну плиту, що розміщена дуже близько до двох попередніх пам'ятників, з'явився в липні 2000 р. Містить зображення «зірки Давида» та напис польською мовою з невеликим фрагментом тексту угорською: «На згадку про тисячі угорських жінок-єврейок – жертв нацистської Німеччини, які були несвідомі своєї майбутньої долі. Вони зазнали немислимих страждань, були тимчасово ув'язнені в концентраційному таборі Плашув, поки чекали транспорту до газових камер в Аушвіц-Біркенау, де шлях до свободи пролягав через димоходи газових камер». Пам'ятник має напис польською та угорською мовами, зведений єврейською громадою Кракова та консульством Угорщини, також підкреслює єврейське походження жертв і доповнює історію місця¹⁰.

У 2004 р. символічна мацева була розміщена на честь Сари Шені-рер¹¹, яка була похована на єврейському кладовищі району Подгуже, і могила якої була зруйнована під час будівництва концтабору. Напис на мацеві говорить: «Тут лежить засновниця шкіл “Бейт Яаков” для єврейських дівчат». Символічна мацева – це, найімовірніше, спроба нагадати, що засмічений пустир, який бачать відвідувачі, до побудови концтабору слугував місцем розташування двох єврейських кладовищ, та вшанувати пам'ять похованих тут людей. Також вона нагадує про відомих постатей, які жили і працювали в Кракові, створюючи та розвиваючи єврейську культуру.

І останній пам'ятник, розташований на цьому місці, з'явився в 2012 р. Напис польською мовою говорить: «На честь сорока

¹⁰ “Płaszów. Odkrywanie. Materiały pokonferencyjne,” дата звернення 03 лютого, 2021, <http://muzeumkrakowa.pl/oddzialy/publikacje-w-wersji-pdf>.

¹¹ “Sara Schenirer,” *Zydowski Instytut Historyczny*, дата звернення 03 лютого, 2021, <http://www.jhi.pl/psj/>.

польських поліцейських II Польської Республіки, солдатів Союзу збройної боротьби Армії Крайової (ZWZ АК), які служили за націю і віддали своє життя за Польщу. Розстріляні німцями в 1943 та 1944 рр. на місці концтабору Плашув у Кракові, де вони спочивають зараз». Такий пам'ятник неможливо було встановити за часів Польської Народної Республіки через польське підпілля, яке воювало і з нацистською Німеччиною, і з Радянським Союзом. Цей пам'ятник – ніби спроба додати в простір Плашува історію польських жертв або намір відзначити як польське місце пам'яті. Це також намагання заповнити історичні прогалини, які виникли внаслідок радянської політики стирання національної пам'яті¹².

Аналізуючи символічне маркування місця, ми бачимо, що вшанування пам'яті розпочалося після Другої світової війни. Відтоді на території колишнього табору з'явилося шість пам'ятників. Їх важко не зауважити. Вони можуть стояти поряд, як і більшість з них, але всі вони вшановують різні сюжети та дискурси минулого. Пам'ятники часто служать зміцненню або підриву певної ідеології, для підкреслення того, хто має законне місце в національній ідентичності та пам'яті. Ситуація в Плашуві ілюструє тезу: пам'ятники ніби змагаються між собою в тому, чий наратив є важливішим. Кожен пам'ятник має власну історію, що по-різному маркує простір та ставить під сумнів значення і право на легітимність інших пам'ятників. Проте жоден з пам'ятників не розповідає цілісної історії та не створює спільної пам'яті про місце.

Комеморація

Першим кроком у зміні статусу Плашува стало рішення Воєводського Відділу Служби охорони пам'яток 24 жовтня 2002 р., згідно з яким територія, що містить виявлені сліди табору, була внесена до реєстру пам'яток. Це стимулювало проведення міжнародного архітектурного конкурсу (2008 р.) на реалізацію проекту меморіалізації території, конкурс виграла проектна група Проксіма. Члени єврейської громади міста та товариства політв'язнів мали претензії до деяких пунктів проекту, зокрема, втручання в структуру території, щоб зробити місце привабливішим для туристів. Хоча проект не був

¹² Danny Kraft, “Absence and Presence at the Plaszow Concentration Camp,” дата звернення 03 лютого, 2021, <https://djkraft.weebly.com/blog/absence-and-presence-at-the-plaszow-concentration-camp-post-14>.

втілений, йому вдалось привернути увагу до проблеми та розпочати дискусію про гідне вшанування цього місця¹³.

За останні роки Плашуву було присвячено декілька подій та проєктів. У 2015 р. в Міжнародному Центрі Культури в Кракові відбулась лекція фотографа та есеїста Д. Франциска на тему «Місце чи не місце. Ремарки та питання щодо майбутнього колишнього концентраційного табору Плашув»¹⁴. Плашув займає помітне місце в його творчості, у 2013 р. він видав фотокнигу під назвою «Час у Плашуві», що складається з архівних та сучасних фото території колишнього концентраційного табору та серії коротких текстів, що визначають неоднозначну роль Плашува в географії пам'яті¹⁵. Хоча Плашув є локацією колишнього концентраційного табору, з декількома пам'ятниками, проте мешканці району використовують місце як районний парк, насолоджуючись відпочинком, забуваючи про його історію.

У 2016 р. відбулась акція Історичного музею Кракова «Познач Плашув»¹⁶, у рамках якої пройшли дві виставки: «для Лібан та Плашува», організована студентами з університету Единбургу та Краківської політехніки на вул. Райській та на площі Героїв Гетто, а також виставка «Аверс – Реверс» Д. Франциска з фотокниги «Час у Плашуві». Проєкт «Познач Плашув» мав на меті знайти місце Плашува на мапі Кракова, одними з найпопулярніших місць якого є єврейський квартал Казімеж та фабрика Шиндлера. Із Кракова також курсують поїзди та автобуси до Аушвіцу, проте місце, яке теж пов'язане з Голокостом, у межах самого міста залишається без належної уваги. Також у 2016 р. проходив проєкт «Пам'ятай з нами»¹⁷, організований трьома відділами Історичного музею міста Кракова: вул. Поморська, Аптека під Орлом, фабрики Шиндлера, подія повністю була присвячена історії Плашува та включала конференцію «Плашув Відкриття», прогулянку, «Біг пам'яті» – меморіальна акція на знак подій, що відбулись у Плашуві. Остання передбачала забіг усіх охочих з вул. Поморської до

¹³ "Płaszów: Place of Unrest," *The Krakow Post*, дата звернення 03 лютого, 2021, <http://www.krakowpost.com/2365/2010/10>.

¹⁴ "Site or non site. Remarks and Questions on the Future of the Former Concentration Camp in Płaszów," *MCK*, дата звернення 03 лютого, 2021, <https://mck.krakow.pl/events/site-or-non-site-remarks-and-questions-on-the-future-of-the-former-concentration-camp-in-plaszow>.

¹⁵ Jason Francisco, "Time in Płaszów," дата звернення 03 лютого, 2021, <https://www.blurb.co.uk/b/4431094-time-in-p-asz-w>.

¹⁶ "Oznac Płaszów," *Ośrodek Badań nad Kulturami Pamięci*, дата звернення 03 лютого, 2021, <http://www.kulturypamieci.polonistyka.uj.edu.pl/-oznacz-plaszow->.

¹⁷ "Pamiętaj z nami i podążaj Trasą Pamięci," *Kraków.pl*, дата звернення 03 лютого, 2021, https://www.krakow.pl/aktualnosci/199200,33,komunikat,pamietaj_z_nami_i_podazaj_trasa_pamieci.html.

Площі Героїв Гетто та презентацію фотографій. Метою конференції було зібрати науковців, які займаються минулим і сучасністю місця, та підсумувати знання з історії Плашува. Доповіді були присвячені періоду Другої світової війни та стосувались сучасної меморіалізації місця. За підсумками конференції було видано збірник матеріалів. Проєкт «Пам'ятай з нами» своєю тематикою намагався включити Плашув до важливої для Кракова історії окупації та Голокосту, ставлячи його на один шабель з музеєм на вул. Поморській, де від 1939 до 1945 р. містилась Служба Безпеки; Аптекою під Орлом, яка була конспіративним місцем зв'язку польського підпілля з єврейським опором у гетто, і яка належала Тадеушу Панькевичу (згодом Праведник народів світу) та фабрикою Шиндлера – місцем порятунку євреїв зі «списку Шиндлера», одного з найбільш відвідуваних туристичних місць Кракова. Також у 2016 р. польським Інститутом національної пам'яті перевидано путівник Р. Котарби «Німецький табір у Плашуві 1942–1945 рр.: історичний путівник»¹⁸, що містить інформацію про Краківське гетто, початки, розбудову та ліквідацію табору в Плашуві, умови життя в таборі, злочини нацистів та переслідування їх після війни, а також мапу з трасами відвідування. Перевидання путівника, одного з небагатьох джерел про історію та теперішнє Плашува, Інститутом національної пам'яті підкреслює важливість відродження пам'яті про це місце.

Згодом 2017 р. відбулась виставка «Лібан і Плашув – нова археологія»¹⁹ авторства дослідниці та фотографа Д. Лелонек, в якій вона розмірковує про історію двох місць у Кракові, що рідко стають предметом роздумів. Під час свого фотодослідження авторка зуміла знайти сліди трудових таборів часів Другої світової війни, фрагменти декорацій до фільму С. Спілберга «Список Шиндлера» та сміття, покинуте відвідувачами цього місця. Д. Лелонек досліджує розмаїття слідів, залишених природою та людиною, концентруючись на процесах, що відбуваються в природі та на тому, що ці перетворення говорять про минуле цього місця. Предмети, знайдені під час дослідження території, розповідають про повоєнний менталітет суспільства, є свідченнями часу та його змін, а також дають відомості про сучасне використання території. Проєкт цікавий свіжим поглядом у глибину історії території Плашува до сучасності. Досліджуючи знайдені артефакти,

¹⁸ Ryszard Kotarba, *Niemiecki obóz w Płaszowie 1942–1945: przewodnik historyczny, wydanie II poprawione* (Kraków, 2016).

¹⁹ "Liban i Płaszów – nowa archeologia," *Muzeum Sztuki Współczesnej w Krakowie*, дата звернення 03 лютого, 2021, <https://mocak.pl/liban-i-plaszow-nowa-archeologia>.

авторка аналізує нашарування історії в цьому місці. Також збір матеріалу сигналізує про проблему із сучасним сприйняттям Плашува як місця для пікніків, відпочинку, виходу собак та занять спортом.

У 2017 р. Історичний музей Кракова прийняв рішення меморіалізувати місце колишнього концентраційного табору, підписавши угоду з міською адміністрацією та єврейською громадою, що становить декларацію співпраці сторін щодо вшанування пам'яті цього місця²⁰. До 2017 р. Плашув залишався єдиним з великих таборів, створених нацистами в Польщі, який не перебував під наглядом музею чи установи культури. Плашув потребував зміни ставлення до нього, після десятиліть забуття поколіннями, які пам'ятають місце як парк.

Використання території для неналежних цілей викликали потребу в інституції, яка могла б забезпечити зміни. Взявши Плашув під своє керівництво, Історичний музей розпочав роботу зі створення концепції меморіалізації місця, археологічні дослідження території, пошук інформації по архівах та приватних колекціях Польщі й інших країн щодо історії Плашува та його в'язнів. Також з ініціативи музею була створена тимчасова виставка (2017–2020 рр.) на території колишнього концентраційного табору. Виставка складалась із 19 таблиць, які представляли історію табору за допомогою архівних фотографій, фрагментів спогадів в'язнів та супроводжувалась короткими історичними довідками²¹. Виставка ставила собі за мету познайомити відвідувачів з історією місця та вписати в нейтральний ландшафт знання про трагічне минуле. Переглядаючи архівні фотографії, легко уявити, як це місце виглядало понад сімдесят років тому, а читання спогадів допомагає глибше вникнути в життя людей у концтаборі. Виставка є одним із перших кроків, що перетворює цю локацію на місце пам'яті. Основна мета виставки – привернути увагу до Плашува, зробити його історію близькою людям, особливо тим, які мешкають поряд.

У 2017 р. фестиваль єврейської культури в Кракові провів дискусію під назвою «Що далі з Плашувом?»²², під час якої ставилися актуальні запитання, на кшталт, «чи трагічна історія цього місця стане компонентом ідентичності міста?», «як змінюється сприйняття місця

²⁰ "Drugie spotkanie Rady Społecznej ds. Utworzenia Muzeum Miejsca Pamięci na terenie byłego KL," *Muzeum Historyczne Krakowa*, дата звернення 03 лютого, 2021, <http://www.mhk.pl/aktualnosci/drugie-spotkanie-rady-spolecznej-ds-utworzenia-muzeum-miejsca-pamieci-na-terenie-bylego-kl-plaszow>.

²¹ "KL Plaszow – nowa wystawa plenerowa juz otwarta," *Muzeum Historyczne Krakowa*, дата звернення 03 лютого, 2021, http://krakow.pl/aktualnosci/215071,33,komunikat_kl_plaszow.

²² "Co dalej z Plaszowem," *Festiwal Kultury Żydowskiej w Krakowie*, дата звернення 03 лютого, 2021, <https://www.jewishfestival.pl/pl/co-dalej-z-plaszowem/>.

його відвідувачами?» тощо. Фестиваль єврейської культури в Кракові, починаючи з 1988 р. – щорічна подія влітку, яка збирає туристів та мешканців міста, зацікавлених в його єврейському житті, об'єднує різноманітні події від концертів і театральних вистав до лекцій та воркшопів. Проведення подібної дискусії на Фестивалі підкреслило важливість питання та збільшило коло зацікавлених експертів і учасників.

У 2018–2019 рр., спираючись на раніше проведені архівні дослідження Історичного музею Кракова (*Muzeum Historyczne Miasta Krakowa*), вдалось створити онлайн-базу даних Плашува та надрукувати польську версію виданої в 1972 р. в Ізраїлі книги спогадів Я. Стендіга «Плашув. Остання зупинка краківського єврейства». Також опублікована книжка К. Карського «Плашув. Археологія місця пам'яті» про хід археологічних досліджень, які проводить Історичний музей Кракова²³. Надзвичайно інформативними є також розмови з мешканцями району та проведення консультацій на рівні керівництва містом. Було проведено серію відкритих заходів, які мали на меті представити напрацювання музею та його майбутні кроки в напрямку меморіалізації території та створення постійної експозиції, зібрати відгуки, зауваження та пропозиції мешканців.

У 2018 р. у дворі муніципального Центру соціального забезпечення на території району Подгуже пройшла виставка під назвою «Медичні рослини Плашува» також авторства Д. Франциска, що мала намір об'єднати історичну свідомість Плашува, здійснити відвертий огляд його повсякденного життя, самої Плашувської землі та дослідити цілющі рослини, що ростуть на місці колишнього табору. Виставка складалась з двох типів фотографій: фото невеликого формату про те, як люди проводять час на території Плашува в наші дні, та великоформатні фото споглядання Плашувської землі – частини фотопроєкту «Табір та його післяжиття»²⁴.

Виставку супроводжували тексти про історію табору і його існування як місця (не)пам'яті. Також проєкту вдалось створити город, на якому посадили 18 рослин (число співзвучне слову на івриті, що позначає життя), знайдених на території Плашува. Згідно із задумом, город мав зблизити та зміцнити громаду і своєю чергою слугувати місцем, з якого почала змінюватись історична свідомість. Виставка

²³ "Miejsce Pamięci KL Plaszow. Raport za okres 2018–2019," дата звернення 03 лютого, 2021, <http://muzeumkrakowa.pl/oddzialy/publikacje-w-wersji-pdf>.

²⁴ Jason Francisco, "The Camp and its Afterlives," дата звернення 03 лютого, 2021, <https://jasonfrancisco.net/the-camp-in-its-afterlives>.

супроводжувалась екскурсіями про рослинну фармакологію та натуральну медицину, де вдалось сполучити історію табору та історію медичних рослин на його території²⁵. Так, було реалізовано черговий проект для привернення уваги до відсутності контакту між минулим і теперішнім Плашува, до того, як місце концентраційного табору стало місцем відпочинку для мешканців району.

У 2020 р. Історичному музею Кракова вдалось видати «Археологічний гід» К. Карського, «Криштофори. Науковий журнал Історичного музею міста Кракова», повністю присвячений історії Плашува. Також була створена цифрова реконструкція місця табору та 3D-моделі, обговорювалася ідея Звукомонументу. Було підготовлено освітній проєкт для краківських шкіл, який проходив онлайн, зроблено добірку освітніх матеріалів для вчителів шкіл «Плашув. Чотири кілометри від пл. Ринок в Кракові» задля включення історії Плашува до шкільного курсу історії²⁶. Музей «Місце пам'яті Плашув» (Miejsce Pamięci KL Plaszow w Krakowie) офіційно розпочне свою діяльність 1 січня 2021 р.²⁷ Місією музею є «Минуле та теперішнє. Плашув у пам'яті та забутті є орієнтиром для побудови відкритих громадських установок на майбутнє»²⁸. Сайт музею зазначає, що «Музей створений на місці табору, з метою його збереження та пам'яті про злочини, які тут відбувалися. Музей створений як доказ та попередження з метою виховання відвідувачів у дусі гуманності. Обов'язок зберегти пам'ять покладається на конкретні державні установи, проте він має стосуватися кожного. Місія музею буде здійснюватися шляхом збереження та управління територією колишнього табору, проведення досліджень його минулого та освітніх проєктів. Відвідування місця пам'ятки, справжнього свідка історії, спонукає до глибоких роздумів, модифікації наших колишніх уявлень про нас самих та світу, а отже, до розвитку емпатії та чуйності»²⁹.

Проєкт включатиме територію «після табору», яку вважатимуть справжнім свідком смерті та страждань жертв, та два виставкові

²⁵ Jason Francisco, "Medical plants of Plaszow," дата звернення 03 лютого, 2021, <https://jasonfrancisco.net/medicinal-plants-of-plaszow>.

²⁶ "Miejsce Pamięci KL Plaszow. Raport za 2020," дата звернення 03 лютого, 2021, <http://muzeumkrakowa.pl/oddzialy/publikacje-w-wersji-pdf>.

²⁷ "Muzeum – Miejsce Pamięci KL Plaszow w Krakowie rozpocznie działalność 1 stycznia 2021," дата звернення 03 лютого, 2021, <https://www.gov.pl/web/kultura/muzeum-miejsce-pamieci-kl-plaszow-w-krakowie-rozpocznie-dzialalnosc-1-stycznia-2021>.

²⁸ "Mission and objectives," дата звернення 29 березня, 2021, <http://www.plaszow.org/en/mission-and-objectives-2>.

²⁹ "Mission and objectives."

будинки: Сірий будинок, що служив адміністративною будівлею єврейського кладовища, від 1942 р. був включений у табірну інфраструктуру та містив офіси і в'язницю. Після війни був переобладнаний під житловий будинок. У Сірому будинку буде розміщена постійна виставка, простір для воркшопів та читальний зал. Новозбудований Меморіал та Освітній центр розташовуватимуться за територією табору й міститимуть історичні, тематичні частини постійної виставки. Біля меморіалу планується відкрити центр обслуговування відвідувачів³⁰.

Популяризація Плашува відбувається і через екскурсійні тури, які дуже поширені в Кракові. Зокрема, тур по Плашуву пропонує Історичний музей міста Краків у межах освітньої програми для шкіл та індивідуально, а також Єврейський музей Галичина³¹ і FESTIVALT³², які у зв'язку з пандемією перейшли на формат онлайн. І музей, і FESTIVALT є молодими, недержавними організаціями, які поставили собі за мету втілювати проєкти, присвячені актуальним питанням сучасної єврейської Польщі.

Проаналізувавши події, пов'язані з Плашувом, можна дійти до такого висновку. В останні роки суттєво активізувався інтерес до місця та його проблем, і, як результат, відбулося декілька подій, різних за масштабом та спрямуванням, які намагалися привернути увагу до стану Плашува. Зацікавленість великої кількості державних та недержавних організацій, урядових чи культурних, показує важливість історії Плашува та готовність цих організацій сприяти змінам.

Висновки

Р. Сендика пише, що Плашув у другій половині двадцятого століття розташований на околиці міста, зараз перемістився ближче до центру і в сенсі міської агломерації, і в сенсі важливості його наративу для історії міста. Навіть більше, він став каменем спотикання на прямому шляху, на який потрапляють, прогулюючись доглянутим ренесансним містом. Проте спотикання має і позитивний ефект, воно може підштовхнути до переорієнтації мислення та визнання всієї складності наявної ситуації.

Як Плашув може стати місцем пам'яті про Голокост? Кілька десятиліть після Другої світової війни це питання все ще актуальне.

³⁰ "The commemoration project," дата звернення 29 березня, 2021, <http://www.plaszow.org/en/the-commemoration-project-2>.

³¹ "List of Tours," *Galicja Jewish Museum*, дата звернення 03 лютого, 2021, <https://galiciajewishmuseum.org/en/city-tours>.

³² "ALT Tours," дата звернення 03 лютого, 2021, <http://www.festivalt.com/alt-tours-booking/>.

Вшанування пам'яті почалося через кілька років після Другої світової війни, на території зараз розташовані кілька пам'ятників, кожен з яких представляє свою частину історії Плашува, вони встановлені в різний час різними групами носіїв пам'яті. Проте незважаючи на той факт, що для певних груп людей Плашув – місце пам'яті, для інших – це місце відпочинку.

Плашуву не присвячена велика кількість наукових публікацій та досі немає жодного соціологічного дослідження про його теперішнє використання. Певною зміною в його сприйнятті був вихід стрічки «Список Шиндлера». Існування Плашува на телеекрані стало поштовхом замислитись, як ця територія виглядає в реальному житті. До 2017 р. Плашув був останнім з місць колишніх концентраційних таборів у Польщі, яке не перебувало під опікою жодного музею, урядової чи громадської організації. І поки пам'ять про Голокост у Кракові локалізувалася в музеї Шиндлера та Аушвіц-Біркенау, за цей час з'явилася інша пам'ять Плашува як районного парку, і вони дивно поєдналися з територією колишнього концентраційного табору. Не можна сказати, що мешканці, які використовують територію як парк, не знають її історії. Цей конфлікт інтересів залишається невирішеним досі. Аналізуючи наявний матеріал, можна сказати, що подібна ситуація викликала незадоволення державних та недержавних організацій довгий час. Плашуву була присвячена помітна кількість подій, які намагались привернути увагу до наявного стану місця, поставити питання, чи така ситуація влаштовує місто та його мешканців.

У 2017 р. Історичний музей Кракова прийняв рішення меморіалізувати територію, в подібному були зацікавлені і місто Краків, і його Єврейська громада. Музей працює над реалізацією концепції меморіалізації місця, проводячи підготовчу архівну та археологічну роботу, а також важливу роботу з мешканцями міста, приймаючи їхні зауваження та пропозиції. До цього часу Плашув дивно поєднував характеристики місця пам'яті та місця (не)пам'яті. Він був місцем пам'яті для певних груп людей, польських, угорських, краківських євреїв, поляків-в'язнів табору та їхніх нащадків, проте для всіх інших це був районний парк. На території є пам'ятники, однак це не перетворило локацію на місце пам'яті. Адже пам'ятники не передавали інформації про Голокост через брак комеморативних практик. У той же час об'єкт мав риси місця (не)пам'яті: його історія була забутою, він являв собою околицю, де вигулюють собак та влаштовують пікніки. Системні комеморативні практики, які розпочалися з 2017 р., та цілеспрямована поступова робота Історичного музею Кракова,

наразі демонструють позитивні результати переходу цього об'єкта з місця (не)пам'яті до місця пам'яті, яке є важливим як для історії Голокосту, так і для ідентичності мешканців Кракова.

Bibliography

“ALT Tours.” Data zvernennia 03 Liutoho, 2021. <http://www.festivalt.com/alt-tours-booking/>.

Charlesworth, Andrew. *A corner of a foreign field that is forever Spielberg's: understanding the moral landscapes of the site of the former KL Płaszów*. Krakow, 2004. <https://www.semanticscholar.org/paper/A-corner-of-a-foreign-field-that-is-forever-the-of-Charlesworth/35acd5f17a5cf878b6401b4681e7a0a7dcdbddc>.

“Co dalej z Płaszowem.” *Festiwal Kultury Żydowskiej w Krakowie*. Data zvernennia 03 Liutoho, 2021. <https://www.jewishfestival.pl/pl/co-dalej-z-plaszowem/>.

“Drugie spotkanie Rady Społecznej ds. Utworzenia Muzeum Miejsca Pamięci na terenie byłego KL.” *Muzeum Historyczne Krakowa*. Data zvernennia 03 Liutoho, 2021. <http://www.mhk.pl/aktualnosci/drugie-spotkanie-rady-spoecznej-ds-utworzenia-muzeum-miejsca-pamieci-na-terenie-bylego-kl-plaszow>.

Francisco, Jason. “Medical plants of Plaszow.” Data zvernennia 03 Liutoho, 2021. <https://jasonfrancisco.net/medicinal-plants-of-plaszow>.

Francisco, Jason. “The Camp and its Afterlives.” Data zvernennia 03 Liutoho, 2021. <https://jasonfrancisco.net/the-camp-in-its-afterlives>.

Francisco, Jason. “Time in Plaszow.” Data zvernennia 03 Liutoho, 2021. <https://www.blurb.co.uk/b/4431094-time-in-p-asz-w>.

“KL Plaszow – nowa wystawa plenerowa juz otwarta.” *Muzeum Historyczne Krakowa*. Data zvernennia 03 Liutoho, 2021. http://krakow.pl/aktualnosci/215071,33,komunikat,_kl_plaszow.

Kotarba, Ryszard. *Niemiecki obóz w Płaszowie 1942–1945: przewodnik historyczny, wydanie II poprawione*. Kraków, 2016.

Kraft, Danny. “Absence and Presence at the Plaszow Concentration Camp.” Data zvernennia 03 Liutoho, 2021. <https://djkraft.weebly.com/blog/absence-and-presence-at-the-plaszow-concentration-camp-post-14>.

“Kraków – rezerwat przyrody Bonarka.” *Odkryj Małopolskie.pl*. Data zvernennia 03 Liutoho, 2021. <http://www.odkryjmalopolske.pl/krakow-rezerwat-przyrody-bonarka.html>.

“Liban i Płaszów – nowa archeologia.” *Muzeum Sztuki Współczesnej w Krakowie*. Data zvernennia 03 Liutoho, 2021. <https://mocak.pl/liban-i-plaszow-nowa-archeologia>.

“List of Tours.” *Galicia Jewish Museum*. Data zvernennia 03 Liutoho, 2021. <https://galiciajewishmuseum.org/en/city-tours>.

“Miejsce Pamięci KL Płaszow. Raport za 2020.” Data zvernennia 03 Liutoho, 2021. <http://muzeumkrakowa.pl/oddzialy/publikacje-w-wersji-pdf>.

“Miejsce Pamięci KL Płaszow. Raport za okres 2018–2019.” Data zvernennia 03 Liutoho, 2021. <http://muzeumkrakowa.pl/oddzialy/publikacje-w-wersji-pdf>.

“Mission and objectives.” Data zvernennia 29 Bereznia, 2021. <http://www.plaszow.org/en/mission-and-objectives-2>.

“Muzeum – Miejsce Pamięci KL Płaszow w Krakowie rozpocznie działalność 1 stycznia 2021.” Data zvernennia 03 Liutoho, 2021. <https://www.gov.pl/web/kultura/muzeum-miejsce-pamieci-kl-plaszow-w-krakowie-rozpocznie-dzialalnosc-1-stycznia-2021>.

Nabok, Svitlana. “Prostir i pamiat: na perekhresti kontekstiv.” Data zvernennia 03 Liutoho, 2021. https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/nabok_prostir.pdf.

“Oznacz Płaszów.” Ośrodek Badań nad Kulturami Pamięci. Data zvernennia 03 Liutoho, 2021. <http://www.kultury pamieci.polonistyka.uj.edu.pl/-oznacz-plaszow->.

“Pamiętaj z nami i podążaj Trasą Pamięci.” *Kraków.pl*. Data zvernennia 03 Liutoho, 2021. https://www.krakow.pl/aktualnosci/199200,33,komunikat,pamietaj_z_nami_i_podazaj_trasa_pamieci.html.

“Płaszów.” *United States Holocaust Memorial Museum*. Data zvernennia 03 Liutoho, 2021. <https://www.ushmm.org/wlc/en/article.php?ModuleId=10005301>.

“Płaszów – History and Overview.” *Jewish Virtual Library*. Data zvernennia 03 Liutoho, 2021. <http://www.jewishvirtuallibrary.org/plaszow-history-and-overview>.

“Płaszów. Odkrywanie. Materiały pokonferencyjne.” Data zvernennia 03 Liutoho, 2021. <http://muzeumkrakowa.pl/oddzialy/publikacje-w-wersji-pdf>.

“Płaszów: Place of Unrest.” *The Krakow Post*. Data zvernennia 03 Liutoho, 2021. <http://www.krakowpost.com/2365/2010/10>.

Pohl, Dieter. “Płaszów, Encyclopedia of camps and ghettos 1933–1945.” *United States Holocaust Memorial Museum* (2009): 861–875.

Riggs, Jordan L. “Voices of Płaszów. The Impact of Schindler’s List on a Former Concentration Camp.” *Graduate Theses, Dissertations, and Problem Reports*. Data zvernennia 03 Liutoho, 2021. <https://researchrepository.wvu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=8836&context=etd>.

“Sara Schenirer.” *Zydowski Instytut Historyczny*. Data zvernennia 03 Liutoho, 2021. <http://www.jhi.pl/psj/>.

Sendyka, Roma. “Miejsca, które straszą (afekty i nie-miejsca pamięci).” Data zvernennia 03 Liutoho, 2021. http://rcin.org.pl/Content/59511/WA248_78434_P-I-2524_sendyka-miejsca_o.pdf.

Sendyka, Roma. “Płaszów, czyli skandalon. Społeczne życie miejsca po obozie.” *Muzeum Historyczne Miasta Krakowa*. Data zvernennia 03 Liutoho, 2021. https://www.muzeumkrakowa.pl/images/upload/Plaszow_Odkrywanie.pdf.

Sendyka, Roma. “Prism: Understanding Non-Sites of Memory.” Data zvernennia 03 Liutoho, 2021. https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/11805/02_sendyka_prism.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

“Site or non site. Remarks and Questions on the Future of the Former Concentration Camp in Płaszów.” *MCK*. Data zvernennia 03 Liutoho, 2021. <https://mck.krakow.pl/events/site-or-non-site-remarks-and-questions-on-the-future-of-the-former-concentration-camp-in-plaszow>.

“The commemoration project.” Data zvernennia 29 Bereznia, 2021. <http://www.plaszow.org/en/the-commemoration-project-2>.

“Witold Ceckiewicz.” *Architectuul*. Data zvernennia 03 Liutoho, 2021. <http://architectuul.com/architect/witold-ceckiewicz>.

Бібліографія

“ALT Tours.” Дата звернення 03 Лютого, 2021. <http://www.festivalt.com/alt-tours-booking/>.

Charlesworth, Andrew. *A corner of a foreign field that is forever Spielberg’s: understanding the moral landscapes of the site of the former KL Płaszów*. Krakow, 2004. <https://www.semanticscholar.org/paper/A-corner-of-a-foreign-field-that-is-forever-the-of-Charlesworth/35acd5f717a5cf878b6401b4681e7a0a7dcdcbddc>.

“Co dalej z Płaszowem.” *Festiwal Kultury Żydowskiej w Krakowie*. Дата звернення 03 Лютого, 2021. <https://www.jewishfestival.pl/pl/co-dalej-z-plaszowem/>.

“Drugie spotkanie Rady Społecznej ds. Utworzenia Muzeum Miejsca Pamięci na terenie byłego KL.” *Muzeum Historyczne Krakowa*. Дата звернення 03 Лютого, 2021. <http://www.mhk.pl/aktualnosci/drugie-spotkanie-rady-spolecznej-ds-utworzenia-muzeum-miejsca-pamieci-na-terenie-bylego-kl-plaszow>.

Francisco, Jason. “Medical plants of Płaszów.” Дата звернення 03 Лютого, 2021. <https://jasonfrancisco.net/medicinal-plants-of-plaszow>.

Francisco, Jason. “The Camp and its Afterlives.” Дата звернення 03 Лютого, 2021. <https://jasonfrancisco.net/the-camp-in-its-afterlives>.

Francisco, Jason. “Time in Plaszow.” Дата звернення 03 Лютого, 2021. <https://www.blurb.co.uk/b/4431094-time-in-p-asz-w>.

“KL Plaszow – nowa wystawa plenerowa juz otwarta.” *Muzeum Historyczne Krakowa*. Дата звернення 03 Лютого, 2021. http://krakow.pl/aktualnosci/215071,33, komunikat_kl_plaszow.

Kotarba, Ryszard. *Niemiecki obóz w Płaszowie 1942–1945: przewodnik historyczny, wydanie II poprawione*. Kraków, 2016.

Kraft, Danny. “Absence and Presence at the Plaszow Concentration Camp.” Дата звернення 03 Лютого, 2021. <https://djkraft.weebly.com/blog/absence-and-presence-at-the-plaszow-concentration-camp-post-14>.

“Kraków – rezerwat przyrody Bonarka.” *Odkryj Małopolskę.pl*. Дата звернення 03 Лютого, 2021. <http://www.odkryjmalopolske.pl/krakow-rezerwat-przyrody-bonarka.html>.

“Liban i Płaszów – nowa archeologia.” *Muzeum Sztuki Współczesnej w Krakowie*. Дата звернення 03 Лютого, 2021. <https://mocak.pl/liban-i-plaszow-nowa-archeologia>.

“List of Tours.” *Galicja Jewish Museum*. Дата звернення 03 Лютого, 2021. <https://galicjajewishmuseum.org/en/city-tours>.

“Miejsce Pamięci KL Plaszow. Raport za 2020.” Дата звернення 03 Лютого, 2021. <http://muzeumkrakowa.pl/oddzialy/publikacje-w-wersji-pdf>.

“Miejsce Pamięci KL Plaszow. Raport za okres 2018–2019.” Дата звернення 03 Лютого, 2021. <http://muzeumkrakowa.pl/oddzialy/publikacje-w-wersji-pdf>.

“Mission and objectives.” Дата звернення 29 Березня, 2021. <http://www.plaszow.org/en/mission-and-objectives-2>.

“Muzeum – Miejsce Pamięci KL Plaszow w Krakowie rozpocznie działalność 1 stycznia 2021.” Дата звернення 03 Лютого, 2021. <https://www.gov.pl/web/kultura/muzeum-miejsce-pamieci-kl-plaszow-w-krakowie-rozpocznie-dzialalnosc-1-stycznia-2021>.

Nabok, Svitlana. “Prostir i pamiat: na perekhresti kontekstiv.” Дата звернення 03 Лютого, 2021. https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/nabok_prostir.pdf.

“Oznacz Płaszów.” Ośrodek Badań nad Kulturami Pamięci. Дата звернення 03 Лютого, 2021. <http://www.kulturyramieci.polonistyka.uj.edu.pl/-oznacz-plaszow->.

“Pamiętaj z nami i podążaj Trasą Pamięci.” *Kraków.pl*. Дата звернення 03 Лютого, 2021. https://www.krakow.pl/aktualnosci/199200,33, komunikat_pamietaj_z_nami_i_podazaj_trasa_pamieci.html.

“Plaszow.” *United States Holocaust Memorial Museum*. Дата звернення 03 Лютого, 2021. <https://www.ushmm.org/wlc/en/article.php?ModuleId=10005301>.

“Plaszow – History and Overview.” *Jewish Virtual Library*. Дата звернення 03 Лютого, 2021. <http://www.jewishvirtuallibrary.org/plaszow-history-and-overview>.

“Płaszów. Odkrywanie. Materiały pokonferencyjne.” Дата звернення 03 Лютого, 2021. <http://muzeumkrakowa.pl/oddzialy/publikacje-w-wersji-pdf>.

“Płaszów: Place of Unrest.” *The Krakow Post*. Дата звернення 03 Лютого, 2021. <http://www.krakowpost.com/2365/2010/10>.

Pohl, Dieter. “Plaszow, Encyclopedia of camps and ghettos 1933–1945.” *United States Holocaust Memorial Museum* (2009): 861–875.

Riggs, Jordan L. “Voices of Płaszów. The Impact of Schindler’s List on a Former Concentration Camp.” *Graduate Theses, Dissertations, and Problem Reports*. Дата звернення 03 Лютого, 2021. <https://researchrepository.wvu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=8836&context=etd>.

“Sara Schenirer.” *Zydowski Instytut Historyczny*. Дата звернення 03 Лютого, 2021. <http://www.jhi.pl/psj/>.

Sendyka, Roma. “Miejsca, które straszą (afekty i nie-miejsca pamięci).” Дата звернення 03 Лютого, 2021. http://rcin.org.pl/Content/59511/WA248_78434_P-I-2524_sendyka-miejsca_o.pdf.

Sendyka, Roma. “Plaszow, czyli skandalon. Społeczne życie miejsca po obozie.” *Muzeum Historyczne Miasta Krakowa*. Дата звернення 03 Лютого, 2021. https://www.muzeumkrakowa.pl/images/upload/Plaszow_Odkrywanie.pdf.

Sendyka, Roma. “Prism: Understanding Non-Sites of Memory.” Дата звернення 03 Лютого, 2021. https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/11805/02_sendyka_prism.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

“Site or non site. Remarks and Questions on the Future of the Former Concentration Camp in Płaszów.” *МСК*. Дата звернення 03 Лютого, 2021. <https://mck.krakow.pl/events/site-or-non-site-remarks-and-questions-on-the-future-of-the-former-concentration-camp-in-plaszow>.

“The commemoration project.” Дата звернення 29 Березня, 2021. <http://www.plaszow.org/en/the-commemoration-project-2>.

“Witold Ceckiewicz.” *Architectuul*. Дата звернення 03 Лютого, 2021. <http://architectuul.com/architect/witold-ceckiewicz>.

Renata Hanynets

RETURNING MEMORY TO PŁASZÓW

The purpose of the research is to demonstrate the transformations of the Plaszów memorial space from 1945 to the present day by analyzing the monuments on the site and investigating commemorative practices related to Plaszów. Analyze how Plaszów is becoming a place of Holocaust remembrance in Krakow and evaluate the effectiveness of reviving the memory of this place.

Methodology: memorial space of Plaszów was analyzed on the basis of interpretations of the concept of “place of memory” in the context of Pierre Nora’s methodology. Plaszów transformation from “place of non memory” to “place of memory” is considered.

The scientific novelty of the study lies in a comprehensive analysis of the memorial landscape of Plaszów. The article examines the monuments located on the territory of the former concentration camp as a material symbol and commemorative practices associated with Plaszów, as the functioning of these symbols in the memorial, museum and cultural space of Krakow.

Conclusions: the Plaszów Memorial Space began to take shape in the post-war years, and monuments appeared in different years at the initiative of various organizations representing groups of victims of the Plaszów concentration camp. The tragic history of the territory and several monuments coexist with recreational activities carried out by the residents of the district, which indicates that the monuments do not fully reveal Plaszów as a place where the Holocaust took place. Changes in Plaszów’s perception began in 2002 with the inclusion of the area in the list of monuments, which stimulated an architectural competition that raised questions about the future of the area. The history of Plaszów and its current state became the subject of several photo exhibitions, which contributed to the intensification of interest in its history both specialists and the general public. Since then, several organizations have dedicated lectures, discussions and exhibitions to Plaszów. Since 2017, the Historical Museum of Krakow has decided to memorialize the territory and its activities have laid the foundation of the newly created institution “Museum – Place of Memory KL Plaszów”. Over the last few years, Plaszów’s commemorative practices have become much more intense, and with the creation of the “Museum – Place of Memory KL Plaszów”, the location has every chance to gradually displace inappropriate activities from its territory and to become a place of memory about the Holocaust in Krakow.

Keywords: Plaszów, memorialization, place of memory, Holocaust.

10.33124/hsuf.2020.12.02

Олександр Давлетов

ВІД МАЛЕНЬКОЇ ДІВЧИНКИ ДО СПРАВЖНЬОЇ ФРАУ: ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ НІМЕЦЬКОЇ ЖІНКИ В ТОТАЛІТАРНОМУ СУСПІЛЬСТВІ ТРЕТЬОГО РАЙХУ (АНТИСЕМІТСЬКИЙ АСПЕКТ)

Мета дослідження полягає в розкритті концепції нацистського виховання молоді, викладеної Адольфом Гітлером у його програмному творі – книзі «Моя боротьба», що у ХХ ст. стала своєрідною «Біблією нацизму» та була втілена в повсякденне життя Німеччини у 1933–1945 рр.; а також виявленні особливостей процесу зародження націонал-соціалістичної молодіжної організації на теренах Веймарської республіки та Третього райху щодо німецьких дівчат та жінок.

Наукова новизна: Автором висвітлюються маловідомі сторінки історії молодіжної політики НСДАП у 1922–1945 рр.; простежено основні етапи становлення німецької жінки в тоталітарному суспільстві нацистської держави з акцентом на антисемітському аспекті.

Висновки: Загалом, протягом 1932–1936 рр. під егідою Бальдура фон Шираха «Гітлерюгенду» вдалося досягти цілей, поставлених лідером НСДАП: усі основні німецькі молодіжні організації були або ліквідовані, або асимільовані; «Гітлерюгенд» стала єдиною молодіжною організацією Третього райху; було прибрано до рук майно та функції державних установ, які працювали з молоддю за часів Веймарської Німеччини (1919–1933); відбулося створення нової організаційної структури тоталітарної форми. «Ідеальна німецька жінка» повинна була відповідати ідеологічним принципам, які є чотирма принципами «К» – Кіндер, Кірхе, Кюхе, Клейдунг (діти, церква, кухня, одяг), і які були актуальними в Німеччині ще до диктатури Адольфа Гітлера.

Ключові слова: Третій райх, нацизм, антисемітизм, «Спілка німецьких дівчат», «Гітлерюгенд», НСДАП, політика.

Актуальність теми дослідження не викликає сумніву: в сучасному світі продовжує існувати агресивний націоналізм і антисемітизм, неонацизм та численні праворадикальні рухи; стурбованість у модерному суспільстві також викликає і діяльність екстремістських партій, які звернули свою увагу на роботу з молодим поколінням, створюючи молодіжні підрозділи – філії – осередки, так само, як це було колись зроблено в 1922 р. керівництвом НСДАП. В європейській історії ХХ ст. навряд чи знайдеться інша більш вивчена тема, ніж історія